

I. KARAMANLICA ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI KONGRESİ VESİLESİYLE

KARAMANLICA KİTAPLARIN ÇIĞLIKLARIYLA FISILTILARI

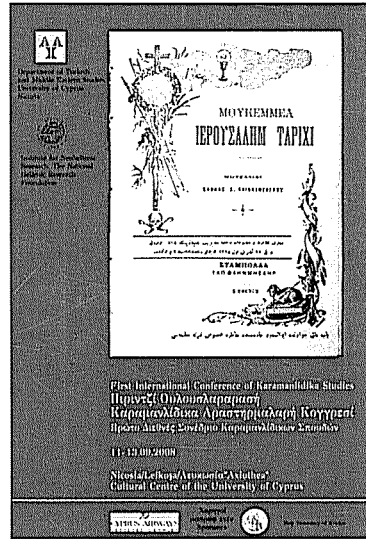
EVANGELİA BALTA

11-13 Eylül tarihleri arasında, Kıbrıs Üniversitesi'nde (Leftkoşa) Birinci Karamanlca Araştırmaları Uluslararası Kongresi gerçekleşecek. Kongreyi, Evangelia Balta (Milli Araştırma Merkezi, Atina) ve Matthias Kappler (Kıbrıs Üniversitesi) düzenliyor. Bu kongrede ve bunu izleyeceğini umduğumuz diğer kongrelerde; Karamanlca yayınlar, hiç araştırılmamış bakir bir alan olan elyazmaları, bu üretimi belirleyen koşullar, onun niteliğiyle niceliği ve bu üretimi gerçekleştiren ya da özümseyen bireylere ilişkin bir dizi soruya yanıtlar aramakla yükümlüyük.

ÇEVİRİ: ARI ÇOKONA

Karamanlca kitapların üretimi, kaçınılmaz olarak zorunlu nüfus mübadelesiyle 1925'te durdu. Kısa bir süre için seslerini duyurup sonra hemen susan çekingen fisiltılar; kuzey Yunanistan'a yerleşen mübadillerin birkaç yayını, kısa yaşamlı iki dilli Προσφυγική Φωνή / Muhacir Sedası gazetesi, Yunanlı siyasetçilerin oy toplayabilmek için "muhacirlerin dilini" kullanmak zorunda kaldıklarında yayımladıkları Karamanlca broşürler, her şey, 1935 civarında sona erdi. Yunanistan devletinin dilsel homojenleştirme siyaseti ve Türkçe konuşanların en kısa sürede yeni koşullara uyum sağlama ihtiyaçları tek dilli kültürü dayatıyordu. Türkçe konuşan Rum Ortodokslar nihayet Yunan diline geçiyordu, ama bu süreç uzun ve acılı olacaktı.

Mübadeleyi bizzat yaşayan ilk nesil Türk dilli kaldı. Ailenin ekmek parasını sağlama mücadelesinin mecbur kıldığı az sayıdaki birkaç Yunanca kelimeyi daha çok erkekler öğrendi. Onların çocukları, yani zor II. Dünya Savaşı öncesi yıllarda ilkokulu bitirmeyi başaran ikinci nesil, Yunancayı, kendilerinin, yakınlarının ve yaşa-

dıkları muhacir mahallesindeki herkesin konuştuğu anadillerini acımasızca küçümseyen, genellikle *palioladitis*¹ kökenli öğretmenlerinden öğrendiler. Ruhlarda derin izler bırakan zor süreçler... Üçüncü nesil Türk dilli göçmen olan ben, 1960-1965 yıllarında göçmen mahallemizin, küçük Babilonia'nın (Babil Kulesi)² olağanlığını yaşıyordum. Okulda öğrendiğimiz üzere o kadar da uzaklarda olmayan duylarüstü mekânda, "memlekette" öyle konuşulduğuna göre, "nenelerimizin" Türkçe ya da Pontusça konuşmaları bize son derece doğal geliyordu. "İhtiyarlar" hiçbir

zaman Yunanca öğrenmediklerine göre, ana babalarımızın kendi ana babalarıyla Türkçe konuşmaları da doğaldı. Aynı şekilde bizim de, yazları dondurma da satan Türk dilli yaşlı yoğurtçudan alışveriş edebilmek için birkaç sayıyı, büyüklerimizin panayırda kaşıkla oynadığı oyunları -özellikle pastırmalı türkünün³ oyununu-, belirli bazı deyişleri ve birkaç Türkçe kelimeyi bilmemiz de olağandı. Karamanlca ve Pontusça *kalanda*⁴ da öğrendik, çünkü evleri dolaştığımızda ancak onları söyleyerek dolgun bahşiş ve ikramlar alabiliyorduk.⁵ Ben, bütün bunların dışında ninem Lisafet'in duası "Pederimiz"i de biliyordum. İkinci çanı çaldığında alçak sesle bu duayı okurdu ninem. Önlüğünün cebinden ikonalarla dolu küçük bir kitap çıkarır, haç çıkararak kitabı öper, sonra tekrar cebinde gizlerdi.⁶ Yirmi yıl sonra, elime buna benzer başka yayınlar geçtiğinde, ninemin küçük kitabının *İbadetname* olduğunu öğrendim.

Aynı yıllarda, altmışlarda, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin araştırmacılarından Eugène Dalleggio, Karamanlca kitap ve arşivler toplamak amacıyla Ahmet Ağa (Prokopi-Ürgüp), Halkıda, Kserohori İstieas, Mursalı,

11-13 Eylül 2008 tarihlerinde Kıbrıs Üniversitesi'nde yapılacak olan I. Karamanlca Araştırmaları Kongresi'nin ilanı.

gibi Eğriboz Adası'nın muhacir köylerini geziyordu. 1956 ağustosunda Melpo Merlier'e sunmuş olduğu ve Gennadios Kütüphanesi'ndeki arşivinde bulunan bu araştırmaya ilişkin raporu, Karamanlıca kitapların antropolojisine ilişkin değerli bir kaynaktır. O dönemde, *assomptionist* Père Severien Salaville ile birlikte Karamanlıca kitapların bibliyografisini hazırlıyordu. Bibliyografinin birinci cildi 1957'de yayımlandı. Bu cildin ve onu 1966 ile 1973'te izleyen diğer iki cildin düzeltme ve editörü, Atina Akademisi Kütüphanesi'nin bilge müdürü lordanis Pambukis'ti. Karamanlıca yayınların hamisi Bay lordanis, 1987'de yayımlanacak olan bibliyografinin diğer iki cildinin hazırlanışında da başrolü oynadı. Hem alaycı, hem teşvik edici, sevgi ve ciddiyet dolu o kendine özgü biricik tavırla bütün çalışmalarda yer aldı.

1977'de Atina'ya gelerek Navarino Caddesi'ndeki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi dünyası, Ethniki Bankası Kültür Yayınları'nda Filippos İliu, Alopeki Sokak'taki evinde yaşlı üstat Dalleggio, Akademi bodrumlarında ve Kallithea'nın Pontuslu göçmenler mahallesinde Pambuki'den oluşan bu büyüleyici seçkin insanlar kümesini tanıma fırsatını bulduğum için kendimi çok şanslı addediyorum. On yıl sonra, Karamanlıca eserler bibliyografisine eklerin yayımlanışının *Temaşa-i Dünya'nın* Türkçe çevirisinin yayımlanışına denk düştüğü dönemde, 1987 yazında, Doğan Apartmanı'nda Robert Anhegger'in başı çektiği Türkiye'den ayrı bir dünyanın Karamanlıcılar grubuna katılması da büyük bir şanstı. Yok olan ya da yok olmaya yüz tutmuş bir dünya ile tanışmamı sağlayan mutlu tesadüfler ve mutlu karşılaşmalar... Bu yüzden, *collections* ve *collectionneurs*'lerin dayattığı yeni alışkanlıkların ışığında, bu insanların aramızda olmayışları çok daha acı verici biçimde hissediliyor. "Yararlılıkları genel kaniya göre tartışmalı,"⁸ addedilen bazı şeylerin korunması ve yaşatılmak üzere kaydedilmesi gerektiğine inanan, bu misyonu üstlenme cesaretini gösteren insanlardı onlar. Sağlam bir eğitim almış, bilime

1961'de birinci ve üçüncü nesil muhacirler (Kavala).

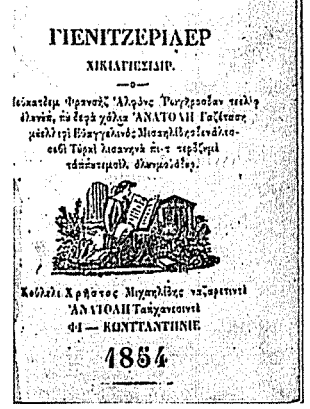
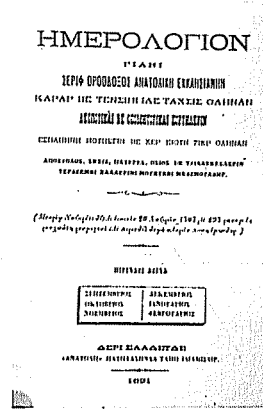
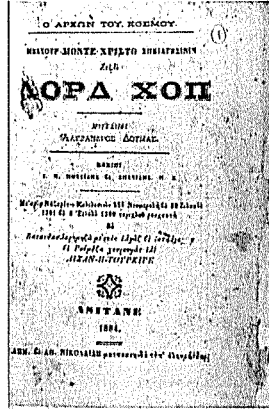
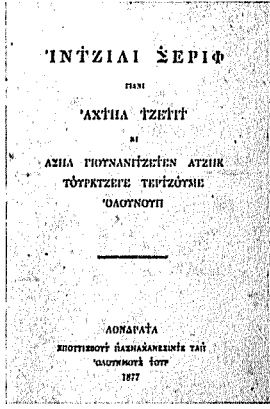
yaklaşım tarzları katı kurallara bağlı, ancak aynı zamanda çevrelerinde gelişen hayata samimi ve nihayetsiz bir keyifle bağlı insanlardı. Değerli hocalar, az bulunur dostlardı...

Geçen yıllar, Karamanlıcılar grubunu genişleterek yeni insanların katılmasını sağladı. Yeni ve genç insanların katılmasını! Alanımıza yeni kan girmesi çok olumlu bir gelişmeydi. Dilbilgisi kitaplarına, sözlüklere, şiir ve müzik antolojilerine ilişkin araştırmalar yayımlanmaya başladı. Birkaç Karamanlıca dergiye değinen çalışmalar ortaya çıktı, Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya'sını* değerlendiren ilk eleştiriler yazıldı. Karamanlıca yayınlar hakkında çekingenlikle birkaç öncü değerlendirme ifade edildi. Anadolu'nun tarihi coğrafyasına dair Karamanlıca bir kitap Yunancaya çevrildi. Karamanlıca yayınları gerçekleştiren aydınlar konusunda makaleler, bibliyografik çalışmalar yazılmaya başlandı. Öte yandan, Kapadokya bölgesini ele alan master ve doktora tezleri, Türkçe konuşan Ortodoks Rumlarla ilişkin

değerli bilgiler ortaya çıkardı.⁹ İlk bilanço yapılmamın vakti gelmişti artık. Bir araya gelerek bugüne kadar üretilenleri tartışmamız gerekiyordu. Bir kongre düzenlenmeliydi. Her iki toplumu da Türkçe ve Yunanca konuşabilen Kıbrıs böyle bir kongre düzenlenecek ideal mekândı.

Birinci Uluslararası Karamanlıca Araştırmaları Kongresi, Karamanlıların suskunluklarıyla fısıltılarını, Osmanlı - İmparatorluğu'ndaki iki yüzyıllık varoluşları süresince Karamanlıca kitapların sesini ve suskunluğunu, dolayısıyla nihai suskunluklarının nedenlerini araştırmak için geliyor. Kültür teorisyenlerinin kültürel çeşitlilik (cultural diversity)¹⁰ olarak ifade ettikleri, kültürel bir içeriğe sahip oldukları bilinen farklı sistem, davranış, değer ve yaklaşımlar yelpazesi, Osmanlı toplumunu "çokkültürlü" olarak tanımlarken neleri kastettiğimizi, neler anladığımızı göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, siyasal şartlar elverdiği sürece birbirleriyle ve bütüncülikle karşılıklı ilişkiler içinde bulunan

19. yüzyılda
yayınlanmış
Karamanlıca
kitaplar.

Karamanlıca eserler bibliyografisine eklerin yayımlanışının Temaşa-i Dünya'nın Türkçe çevirisinin yayımlanışına denk düştüğü dönemde, 1987 yazında, Doğan Apartmanı'nda Robert Anhegger'in başı çektiği Türkiye'den ayrı bir dünyanın Karamanlıcacılar grubuna katılması da büyük bir şanstı. Yok olan ya da yok olmaya yüz tutmuş bir dünya ile tanışmamı sağlayan mutlu tesadüfler...

bölgesel uydu kültürlerden oluşan, yıldız sistemini andıran bir kültür oluşmuştu. Türkçe konuşan Ortodoks Rumlar bu çokkültürlü, çokdilli toplumun bir parçası olarak kendilerini başka araçların dışında Karamanlıca kitaplarla da tanımlıyorlardı. Ermeniler de, belirgin olarak daha zengin ve daha uzun süreli Ermenice-Türkçe kitap üretimleriyle onların yanında yer alırlar. Ladino dilinin hâkimiyetine rağmen, bazı Musevi aydınları Türkçenin yayılması amacıyla İbrani harfli Türkçe *El Üstad* gibi dergiler yayınlamışlardır.¹¹ Birbirlerinden dinleri ya da inanışlarıyla farklılaşan ve hâkim unsurun dilini kullandıkları¹² halde o dili kutsal kitaplarının alfabeleriyle yazan etnik topluluklar! Gündelik hayattaki başka türden ilişkileri ve alışverişleri dışında kültürel hayat alanında da yolları kesişen etnik topluluklar. Özellikle Abdülhamid döneminde (1876-1909), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnik toplulukların ihtiyaçlarını gidermek için aynı kitaplar Osmanlı, Ermeni ve Yunan alfabeleriyle yayımlanıyor, sıklıkla da aynı matbaalarda basılıyordu.¹³

Uzun bir süredir hazırlamakta olduğum ve Gini-Meksa, İliu, Özege ve Stepanyan'ların bibliyografilerine

atıfta bulunan Karamanlıca bibliyografinin yeni baskısı, aynı kitapların Yunanca, Osmanlıca, Ermenice-Türkçe baskılarını kaydederek karşılıklı edebi-bibliyografik etkilenişlerini, birbirlerinden aldıkları, bazen de yeni anlamlar katarak kaynak dile geri verdikleri kelimeleri saptamayı hedefliyor. Ancak vurgulanması gereken konu başkadır. Her edebiyat geleneğinin ayrı ayrı ele alınarak incelenmesi gerekli olmakla birlikte, yeterli değildir.

Karamanlıca, Osmanlıca ve Ermenice-Türkçe edebiyat geleneklerinin zaman içindeki paralel gelişimlerini incelemek sadece bir bütünün parçaları olmalarından dolayı değildir; bunu yapmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli siyasal ve toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde bu geleneklerin özgünlüklerini ve ortak noktalarını da ortaya çıkarabileceği için önemlidir. Türkçe konuşan Rumların durumunda ise, ek olarak yeni kurulmuş Yunan devletinden kaynaklanması muhtemel etkiler de irdelenebilir. Her edebiyat geleneğinin tercihleri, söz konusu değişimlerin algılanış biçimlerine bağlıdır ve milli kimliklerin oluştuğu, kimlik arayışlarının yoğun olduğu

dönemlerde, kültürel kimlik bileşenleri söz konusu etnik topluluğun ve etnik kültürün kendini tanımlama yollarının bazı yönlerini aydınlatır.

Rahmetli Pınelopı Stathi'nin gösterdiği üzere, Evangelinos Misailidis'in Karamanlıcaya uyarladığı *Polyptathis*, yani *Temaşa-i Dünya* Grigorios Paleologos'un orijinal eseriyle birebir örtüşmediğine göre, her üç edebiyat geleneğinde de arka arkaya yeni baskıları yapılan *Köroğlu* ve *Şah İsmail*'in halka yönelik yayımlarında acaba neler olmaktadır?¹⁴ Daha belirgin bir örnek vermek gerekirse, ilk olarak 1820'de Venedik'te Yunanca yayımlanan: *Konstantinias palea te ke neotera, iti perigrafi Konstantinupoleos ... filopontheisa para tu Arhiepiskopu Sineu Kyriu Konstantinu* (Eski ve yeni İstanbulname, yani Sineos Başpiskopos'u Bay Konstandinos'un yazmış olduğu İstanbul tasviri...) başlıklı İstanbul hakkındaki tarih makalesinin 1863 tarihli Karamanlıca baskısı, ilk baskıdaki hangi bölümleri içermektedir? Aynı kitabın Osmanlıca (1872) baskısı Karamanlıca baskının aynısı mıdır? Yunanca aslından mı, yoksa Fransızca (1846) ya da İngilizce (1868) çevirilerinden mi çevrilmiştir?¹⁵

İşte, edebiyat gelenekleri arasındaki karşılıklı etkileşimleri araştırmak isteyen dilbilimciler ve Türk dilli Karamanlıca ile Yunan dilli Kapadokyalı'nın dinamiklerini araştırmak isteyen tarihçiler için parlak bir karşılaştırmalı edebiyat araştırma alanı. Çünkü 19. yüzyılın ortalarından başlayarak İstanbul Patriği Kirillos, Serafim Rizos, Georgios Afthonidis, Anastasios Levidis ve Pavlos Karolidis gibi Karamanlı yazarlar tarafından Karamanlılara hitaben yazılmış Yunan dilli yerel bir tarih kitapları geleneği de vardır.

Şimdi de dili ele alalım. Karamanlıların dilinde neler dikkatimizi çeker? Gelişim süreci nasıldır ve kitap yayımlama aracı olarak iki yüzyıllık hayatı boyunca nasıl bir değişime uğramıştır? J. Eckmann'ın bu konuda yaptığı ilk araştırmaları izlemiş olması gereken yeni araştırmaların eksikliği skandal boyutlarına varmaktadır. Örneğin Karamanlıca ve Ermenice-Türkçe yayınların Türkçelerinde hangi benzerlik ve farklılıklar vardır? *Düstur*'un¹⁶ Karamanlıca baskısı Osmanlıca aslının birebir aynısı mıdır, yoksa Osmanlıca me-

tin sadeleştirilerek halkın düzeyine indirilmeye çalışılmış, bir çeviri mi yapılmıştır? Kitab-ı Mukaddes Şirket'i'nin Anadolu'ya dağıttığı Karamanlıca, Ermenice-Türkçe ve Osmanlıca propaganda broşürlerinin Türkçesi aynı mıdır? Misyonerlerin yayımladıkları kitaplarda sadece kullanılan alfabe mi farklıdır? Bu ve buna benzer başka birçok soru yanıtlarını bekliyoruz ve Karamanlıca bilim alanından kaynaklandıkları halde dikkatimizi bütün Hıristiyan Doğu'ya ve daha genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na yönelmeye teşvik ediyor.

Bunun gibi bir kongre, Türkçe konuşan Ortodoks cemaatlerin her zaman çoğul ve karmaşık olan hikâyelerini ve bu cemaatlerin kültürel ürünü olan Karamanlıca yayınları anlatmayı hedeflemelidir. Özel ilgi alanımı oluşturan bu sonuncularla ilgili olarak, ezici çoğunlukları çeviri, serbest çeviri ve uyarlamalardan oluşanlardan hareketle, özellikle kültürler arası çokyönlü ve hiyerarşik ilişkilerin, hatta 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar gelişme gösteren bir yazı dili ve edebiyat inşa et-

menin kanıtları olarak incelenmeleri gerektiğine inanıyorum. Çeviri iki dilin, dolayısıyla iki kültürün birbirine teması anlamına geliyorsa, o zaman sadece dilsel bir süreç değil, kültürel yan etkiler ve etkileşimlerle ifade edilen tarihsel bir konjonktürün eseridir. Ve Karamanlıca kitaplar, çoğu zaman kaynak dilin değil, hitap edilen okuyucu kitlesinin ihtiyaç ve kültürel koşullarını gözetenek hazırlanmış serbest çeviri ve uyarlamalardan oluştuklarına göre, bir dilden başka bir dile değil, bir kültürden başka bir kültüre yapılmış çeviriler olarak değerlendirilebilir.

İşimizin ilgi çekici ve yapılması şart olan kısmı önümüzde durmaktadır. Bu kongrede ve onu izleyeceğimiz umduğumuz diğer kongrelerde; Karamanlıca yayınlar, hiç araştırılmamış bakir bir alan olan elyazmaları, bu üretimi belirleyen koşullar, onun niteliğiyle niceliği ve bu üretimi gerçekleştiren ya da özümseyen bireylere ilişkin bir dizi soruya yanıtlar aramakla yükümlüyük. Bir tarihçinin esas görevi, kitlesel davranış ve zihniyetlerin arkasında gizlenen ideolojik süreçlerin röntgenini çıkarmaktır.

DİPNOTLAR

- Okulda "paliolladitis" in, "eski-palla" Yunanistan, yani 1830'da kurulan Yunanistan devletini oluşturan ve Tesalya'nın güneyinde kalan bölgelerde yaşayanlar anlamına geldiğini öğrendim. Oysa "paliolladitis" kelimesi çocuk aklında, evimizde ve mahalleimizde kullanıldığı şekliyle olumsuz anlamlar taşıyordu. "Paliopedo-kötü çocuk", "paliokoriço-kötü kız" bileşik kelimelerinde olduğu gibi, "paliolladitis" benim için kötü Yunanlı anlamına geliyordu.
- Karamanlı Haciaslanis'in aynı adlı eserinde betimlediği ve bilinçli olarak (Vizandios-Bizanslı) mahlasıyla imzaladığı Babilonia'nın bir benzeriydi. (Babilonia ilk kez 1836'da Nafplion'da yayımlandı ve profesyonel bir tiyatro grubu tarafından sahnelendi). Mahalleimizde küçük çaplı hayali bir daire içinde Taşozlu tüütün işçileri, Midillililer, Karadenizliler, Bafraıllılar, Karamanlılar, Trakyalılar, Peramalılar bir arada yaşıyor, herkes kendi lehçesini ve dilini konuşuyordu.
- Konyalı türküsü.
- Çocukların Noel ve Yılbaşı bayramlarında ev ev dolaşarak söyledikleri şarkılar.
- Bu tür konularla ilgilenen bizler için, Mark Janse'in (University of Ghent) Gennadius Library'de sunduğu (Atina, 13 Mayıs 2008): "The Resurrection of Cappadocian (Asia Minor Greek)" başlıklı konferansı şaşırtıcı bir sürpriz oldu. Amerika'nın yeniden keşfine hiç ama hiç gerek yoktu.
- Annemin küçük bir bez parçasından dikerek hazırladığı kabıyla ninemin yıpranmış dua kitabının anısı gözlerimin önünde hâlâ capcanlı. Daha sonraları elimden, kalın ipliklerle sayfalarını bir arada tutarak yılların yıpratıcı etkisinden korunmaya çalışan bez

- kaplı başka birçok kitap geçti. Sahiplerinin, yıpranmalarına karşı bunca özen gösterdikleri bu fazla kullanılmaktan perişan olmuş kitaplar beni çok duygulandırır. Kendi elbiselerinin parçalarıyla kaplıyorlardı kitapları. Aynı şekilde, kitapların arka boş sayfalarında ya da başlığın arkasındaki boş sayfada yazılan notlar da çok duygulandırıcıdır: "... tarihinde Efes ve Sultanamaz vafit oldu".
- Père S. Salaville'nin uzun süreden beri düzenli olarak Doğu Kilisesi'nin ritüelleriyle çalışması, Karamanlıca kilise ayin kitaplarıyla tanışmasını sağladı. Bu yayınlardan etkilenerek *Echos d' Orient* dergisinde makaleler yayımlayan Eugène Dalleggio ile birlikte bibliyografilerini hazırlamaya karar verdi.
- Yunan edebiyatının en güzel öykülerini yazan Aleksandros Papadiamandis (1851-1911), çağdaşlarının edebiyata ilgi göstermediklerini vurgulamak için, kendisini "yararlılıkları genel kamuya göre tartışmalı" şeylerle uğraşan biri olarak tanımlıyordu.
- Metinde zikredilen bibliyografik bilgilerin sunulması makaleyi çok uzun bir dipnotla yükleyecekti. Makalenin öncelikli amacı bibliyografik kanıtlar sunmak olmadıysa, referans vermeyi tercih etti.
- Kültürel çeşitlilik (cultural diversity), Homi Bhabha'nın (*The Location of Culture*, London-New York, Routledge 1994, 19-39) kültürün tanımlarından birini vermek üzere kullandığı bir terimdir.
- Anver Levy, "The Jewish Press in Turkey", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, ed. Gad Nassi, The Isis Press, İstanbul 2001, 23.
- Bu toplulukların nasıl ve ne zaman Türkçe

- konusmaya başladıkları konusu bilimsel açıdan henüz yanıtlanamadığı için, bilinçli olarak "benimsediler" fiilini kullanmadım. Bu konu, hâlâ eski tarihli Yunan ve Türk millî tarih yaklaşımlarının geliştirdiği retoriğe bağlı kalmaya devam etmektedir.
- Matbaasında Osmanlıca, Karamanlıca ve Ermenice-Türkçe kitaplar yayımlayan Agop Boyacıyan bu tür matbaacılara karakteristik bir örnektir.
- A. Turgut Kut, "Ermeni Harflerine Basılmış Türkçe Destanlar: I", *Halk Kültürü* 1984/3, 65-73. Aynı yazar, "Ermeni Harflerine Basılmış Türkçe Halk Kitapları", *Halk Kültürü* 1984/3, 69-77.
- Kitabın Karamanlıca baskısı için bkz. S. Salaville-E. Dalleggio, *Karamanlilidka. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, t. II (1851-1865), Athènes 1966, no 142. Yunanca baskılar için bkz. T. E. Sklavenitis, "Vivliografika I." (Yunanca), *Mnimon* 8, (1980-1982), 355-357. Çeşitli dillerdeki çevirilerin karşılaştırılması için bkz. Ioanna Petropulu, "Hıristiyan Doğu'nun Osmanlı geçmişine tarihbilimsel yaklaşımlar. Bir örnekleme" (Yunanca), *Mnimon* 23 (2001), 277, dipnot 10 ve ayrıca Melike Erdem, "Hey'et-i Sâbika-i Konstantiniyye: Tarih-i İstanbul", *İstanbul Araştırmaları* sayı 1 (Nisan 1997), 219-235.
- S. Salaville-E. Dalleggio, *Karamanlilidka. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, t. III, Athènes 1974, no 170. Özege'nin bibliyografisinde, Karamanlıca baskıdan önce 1861 tarihli Osmanlıca baskıya değiniliyor. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Edak Harflerine Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1971, cilt IV, no 18832.